Матковська М. В.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КАТЕГОРІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ БРИТАНЦІВ У КОМУНІКАЦІЇ

*У статті проаналізовано особливості функціонування базових ціннісних категорій британців у комунікативному просторі. Увагу зосереджено на особливостях комунікативної поведінки британців, їх національного стилю вербального спілкування, що зумовлено типом культури, нормативним етикетом і соціальними нормами. Автор досліджує домінуючі риси англомовного спілкування, як-от конвенційність і дистанційність, що відображають прагматичні установки особистості та базуються на принципі невтручання й відсторонення. Принцип конвенційності співвідноситься з ключовим для англо-американської традиції поняттям *privacy* – недоторканість приватного життя. Базуючись на пріоритеті особистих інтересів і праві повного особистого контролю, закони дотримання *privacy* припускають самотійність і самодостатність індивіда і, відповідно, свободу, що виражається у його зовнішній незалежності від оточуючих і в неприпустимості стороннього втручання в особисте життя. Принцип дистанційності також базується на сильно розвиненому відчутті недоторканності приватної власності і необхідності захисту незалежності індивіда як неодмінної умови його розвитку.*

У результаті зазначено, що британці виявляють тенденцію до зосередженості і замкнутості на власних інтересах, що в проєкції на міжособистісну взаємодію відображається у прагненні конкретних індивідів до розширення, наприклад особистої сфери впливу. Логічним наслідком цього є також необхідність маніпулювання (на різних рівнях, включаючи мовний). Загальна спрямованість такої «маніпулятивної» комунікації полягає у тому, щоб, гнучко реагуючи на репліки співрозмовника, уникати прямої конфронтації. Варто зазначити, що ця очевидна суперечність із декларованим принципом невтручання являє собою приклад подвійних стандартів і є не що інше, як байдужість, що опирається на «еґоцентричність» уваги.

Постулюється ідея, що ядро будь-якої культури становлять ідеї, особливо цінності, що передаються традицією. Традиція англо-американської, як і кожної іншої культури, має цілісний характер і є складною системою взаємозв'язаних елементів: правил, норм, ідей, цінностей, переконань, що є регуляторами поведінки людини.

Ключові слова: семантика, прагматика, комунікативна поведінка, «маніпулятивна» комунікація, конвенційність, дистанційність.

Постановка проблеми. Глибинні зв'язки між мовою і культурою є загальноновизнаними, але те, як саме моделі комунікативної поведінки співвідносяться із системою культури, являє великий інтерес як для загальної теорії комунікації, так і для опису й аналізу комунікації в межах окремої мовної спільноти, зокрема британської.

Під час опису комунікації ми користуємося поняттями, що давно увійшли до наукового вжитку представників різних гуманітарних дисциплін: культурології, соціології, політології, теорії комунікації, лінгвістики. Словосполучення «національна» і «комунікативна культура», «комунікативна поведінка» та ін. здаються звичними й зрозумілими, проте залежно від сфери дослідження об'єкта, що вивчається, їх тлумачення може істотно розрізнятися. Комунікація є досить широким поняттям і часто межує з поняттям культури, і це не випадково. Комунікацію можна визначити

як процес вербальної і невербальної взаємодії людей; це спілкування у різноманітних ситуаціях, із різними учасниками, у різних формах, видах, моделях, із різноманітних приводів і на різні теми.

У статті використовуються термін «національна культура», де ключовим поняттям є «культура». Наскільки складний і багатогранний сам феномен культури, настільки багатозначне і різноманітне використання цього поняття в різних контекстах різними науками. Услід за Е. Сепіром ми використовуємо термін «культура» як «загальні установки, погляди на життя і специфічні прояви цивілізації, які дають змогу конкретному народу визначити своє місце в світі» [7, с. 469]. Дана концепція найбільш близька нам, оскільки, кажучи про британську, українську або іншу культуру, ми неминуче намагаємося виділити ті специфічні риси народу, в яких виявляється його національна і культурна самобутність. Тому під

національною культурою ми розуміємо не тільки і не стільки ті матеріальні і духовні цінності, нею створені, скільки її специфічні прояви, які дають змогу чітко відрізнити її від інших культур. Специфіка комунікативної поведінки, національний стиль вербального спілкування зумовлені типом культури, яким визначаються нормативний етикет і соціальні норми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдяки регулятивній функції культура тією або іншою мірою визначає особливості поведінки людей. Різні аспекти дослідження культурної варіативності і національної своєрідності отримали достатнє висвітлення у працях сучасних зарубіжних і вітчизняних учених (А. Вежбицька, Г. Гійом, В. І. Карасик, І. М. Кобозєва, В. В. Красних, С. Л. Сахно, Е. Сепір, D. Crystal, E. Goffman, G. Hosking, C. Kramsch, A. Miall, A. Wierzbicka і багато інших). Варто підкреслити, що визначення особливостей міжособистісної взаємодії представників англomовної лінгвокультури, основаної на систематизації чинників, і зумовлює національно специфічний стиль спілкування.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз функціонування базових ціннісних категорій конвенційності й дистанційності та вживання мовних засобів для їх вираження у сучасному англо-американському комунікативному просторі.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство характеризується постійним збільшенням, прискоренням, ущільненням і глобалізацією комунікацій. Найбільш характерними рисами міжкультурної комунікації є приналежність учасників комунікативного акту до різних культур і усвідомлення комунікантами культурних відмінностей один одного, оскільки, по суті, міжкультурна комунікація є передусім міжперсональною комунікацією у спеціальному контексті.

Однією з головних передумов успішної соціокультурної комунікації є лінгвістична спільність комунікантів, тобто наявність єдиної мови спілкування. Сьогодні для представників різних країн найбільш «об'єднуючою» є англійська мова, яка останніми роками отримала статус офіційної мови міжкультурного спілкування. Саме цим пояснюється підвищена увага до англійської мови на всіх рівнях світової освітньої системи. Саме у мові знаходять своє віддзеркалення як менталітет, так і поведінка соціуму, який розмовляє нею. Передається і розвивається культура через спілкування, за допомогою якого здійснюється формування суспільства і забезпечення взаєморозуміння між його членами.

Вивчення мови як віддзеркалення системи культурних цінностей, які зумовили прийняті в конкретному суспільстві моделі поведінки, вказує на зростання уваги вітчизняних і зарубіжних учених до питань, пов'язаних із впливом на міжкультурну комунікацію культуроорієнтованих чинників.

Культуроспецифічна варіативність комфортної відстані для спілкування дає змогу констатувати характерну для британців і американців велику просторову дистанційність на тлі відносно високої контактності українців, що в процесі міжкультурної комунікації безпосередньо впливає на характер міжособистісної взаємодії, і за відсутності знань національних особливостей сприйняття простору нерідко служить джерелом інтерференції на рівні поведінкових норм.

Згідно з трактуванням словосполучення *to have privacy*, даним А. Вежбицькою, *it is assumed that every individual would want to have a little wall around him/her at least part of the time, and that is perfectly natural, and very important* [14, p. 123]. Варто зазначити, що прагнення ізолюватися є зрозумілим та природним і вважається свого роду універсальним. Проте саме ця маленька стіна стає непереборною перешкодою під час спілкування з англomовними співрозмовниками, які споруджують невидимі для ока, але вельми відчутні бар'єри для українців, які не звикли постійно піклуватися про збереження *privacy*, – своєї власної й оточуючих (оскільки егоїзм не є домінантою українського національного характеру). Дану межу світосприйняття, яка заломилася у стереотипних уявленнях про британську холодність і стриманість, можна умовно позначити як дистанційність.

Яскравим прикладом цього є звернення до Чарльза Смітсона його прислуги Сема – героїв роману Джона Фаулза: *I know a shop as I'd like, Mr. Charles ... It ain't I'm not very happy with you, Mr. Charles. Only a shop's what I always fancied* [11, p. 287]; — *I've been thinking' of going into business, Mr. Charles. When you're settled, that is, Mr. Charles. I hope you know I should never leave you in the hour of need* [11, p. 290]. Тривалий час часто зустрічається у загальноприйнятих формулах із модальними модифікаторами під час вираження прощання: *I must be going/I'm looking forward to...* Наприклад: *I must be going. My uncle expects me* [11, p. 305]; *I'm looking forward to hearing from you soon, Charles* [11, p. 155], пор.: *I must go. My uncle expects me. I look forward to hearing from you soon, Charles*. Говорячи про теперішнє, рекомендується будувати бесіду на базі тривалого часу, оскільки закладене у ньому значення незавершеності додає

вислову більшу порівняно з простим теперішнім часом невимушеність і невизначеність: таким чином, майбутній і минулий тривалі часи володіють ніби двома рівнями дистанційності. Для людини англо-американської культури звернення до даної тактики є нормою, і залежно від прагматичної установки спілкування (і, відповідно, до ступеня вираження прагнення дистанціюватися) здійснюється вибір мовних засобів. Англійські модальні дієслова, які передають завдяки специфіці своєї семантики цілий спектр різноманітних відтінків модальності, є незамінними «регуляторами ввічливості». Вони дають змогу варіювати ступінь бажаності виконати прохання, дозволеності зробити дію та ін. Звернення до умовного способу також надає висловам певну частку здогадування та гіпотетичності, збільшуючи дистанцію між його змістом і прагматичним значенням. Модальні дієслова *could*, *would*, *might* у складі найбільш поширених граматичних конструкцій особливо часто використовуються у даних стратегічних цілях дистанціювання. Британці виділяють як особливу сферу функціонування цих дієслів міжособистісне спілкування (*interpersonal use*): за допомогою *could*, *would*, *might* виражаються різного роду прохання, питання, пропозиції, думки, побажання та ін., які набувають при цьому різних відтінків увічливого звучання [5, с. 111–115].

Дистанційність лежить в основі базових ціннісних орієнтацій британців – у відношенні до простору і часу, особи і влади. У процесі спілкування дистанціювання може слугувати могутнім інструментом впливу на оточуючих; це свого роду мистецтво, що дає змогу як у прямому розумінні слова, так і абстрактно регулювати ступінь близькості/віддаленості співрозмовників, створюючи за необхідності непереборні перешкоди для захисту своєї території. Відчуття «територіальності» як загальнолюдської межі по-різному виявляється у повсякденному житті. Окрім місць, які ми звикли вважати «своїми» (наприклад, кухня або дитяча), це відчуття розповсюджується і на предмети володіння (наприклад, машина, іграшки), і навіть на домашніх улюбленців. При цьому «своє» сприймається тією чи іншою мірою як недоторканне, і правом доступу зазвичай користується тільки дуже обмежене коло близьких людей. Ступінь «недоторканності» безпосередньо залежить від розвиненості відчуття власності, що визначає відношення до особистих володінь і необхідність їх захисту. Для підтримки своєї території у повній цілісності сучасна людина винайшла різні способи, які дають змогу маркувати її межі. Це

можуть бути особисті речі на кріслі, стакан на столі, залишені на знак того, що місце зайняте; позначки з назвою фірми-виробника, іменні знаки на білизні та ін. Із метою дистанціюватися від небажаних візуальних контактів люди нерідко одягають сонцезахисні окуляри, відгороджуються від оточуючих за допомогою демонстративного читання газет, журналів або зводять перешкоди у вигляді огорож.

Британці, оберігаючи «свою територію», зазвичай не вітають установлення контактів із незнайомими людьми ні на вербальному, ні на візуальному рівні. Навіть якщо, наприклад, у ресторані до вас за столик посадили стороннього, то після першого обміну поглядами кожен зазвичай дивиться у свою тарілку або по сторонах, іноді зводячи «перешкоду» зі столових приладів для позначення меж особистого простору. Цю ж мету – збереження звичного ступеня дистанційності – переслідують за звернення до прийомів демонстративної ввічливості, що нерідко розцінюється в Україні як прояв нещирості [4, с. 175; 6, с. 97–100].

Так, спроби українців скоротити дистанцію можуть сприйматися як загроза або флірт, що неминуче викликає відповідну реакцію британців, яким через прагнення цю дистанцію збільшити нерідко дорікають у холодності, зарозумілості або презирстві до людей. Розбіжності в ступені близькості/віддаленості співрозмовників уже самі по собі нерідко створюють ґрунт для взаємного непорозуміння, а прагнення розмовляти на звичній для себе відстані призводить до своєрідного «міжкультурного танцю» [5, с. 141].

За аналогією з мовою простору будь-якій культурі властива своя неповторна мова часу, за допомогою якої можна виразити ставлення до людини, позначивши її місце у соціальній ієрархії.

Серед британців, які декларують «демократичні» установки, підкреслення статусних відмінностей небажане, оскільки не вітається демонстрація влади і багатства. Добре відома невимушеність британців слугує джерелом неприйняття для українців, які звикли до інших правил поведінки: вільна манера висловлюватися і триматися розкуто (наприклад, у типовій ситуації «учень – вчитель») нерідко розцінюється як недостатній рівень пошани, як ставлення авторитету старшого під сумнів. Українцям у такому разі дорікають у надмірній залежності і відсутності звички до самостійного мислення. З іншого боку, єдиний уніфікований підхід до дотримання норм ввічливого спілкування – відносно як керівників, так і підлеглих, не цілком звичний для українців, які зустрічаються,

наприклад, із необхідністю вести однаково люб'язну *small talk* як із начальством, так і з обслуговуючим персоналом [9, р. 45; 13, р. 68].

До найважливіших концептів англійського національного характеру можна віднести ментальні утворення: «будинок», «свобода», «приватність», «закон», «традиції», «стриманість», «джентльменство», «змагальність», «спорт», «гумор», «здоровий глузд», «заповзятливість», «прагматизм», «раціоналізм», «толерантність». Дослідниця національних характерів Анна Вежбицька виділяє характерні концепти, властиві англійському національному характеру. Серед них: *fair play*, *self-consciousness*, *shy*, *snobbery* та ін. Поняття *fair play* є одним із ключових в англійській національній ментальності, як відзначає Вежбицька: «Гра за правилами підкреслює роль спорту в житті джентльмена, важливість дотримання спортивної етики, непорушність усної джентльменської угоди, підведення ідеї чесної гри під вимоги здорового глузду, дотримання рівноваги і відповідальності сильного за слабого, а також благодійність» [1, с. 87–95].

І. М. Кобозева наводить цікаві дані по пілотажному експериментальному виявленню стереотипів національного характеру німців, англійців, французів і росіян у сучасній мовній свідомості жителів Росії. Характеристики англійця: ввічливий, стриманий, педантичний, нетовариський, незворушний, консервативний, охайний, добросовісний, витончений, зарозумілий. Домінантою англійського характеру є ознака «зберігати спокій навколо і всередині себе» [3, с. 109–114; 5, с. 169].

Вивчення національного характеру через мову народу, через мовну свідомість і комунікативну поведінку буде неповним, якщо не приймати до уваги дані, отримані в суміжних науках, – етнопсихології, етносоціології, соціальній історії [2, с. 224; 7, с. 469–472; 8, с. 309–311].

Викликає інтерес дослідження англійського національного характеру, зроблене Дж. Горером. У своєму експериментальному вивченні англійського характеру Дж. Горер виходить із деяких очевидних розбіжностей між історичними даними і сьогодишнім станом речей. Так, за свідченням очевидців, англійці шекспірівського часу були дуже агресивними: бійки на вулиці траплялися на кожному кроці, чоловіки ходили озброєними, молодій жінці без супроводжуючого було небезпечно виходити з будинку, розвагою натовпу були собачі та півнячі бої, цькування биків [12, с. 76–84]. Викликає здивування, як могло трапитися, що нація піратів-забіяк за 300–400 років,

порівняно малий історичний період, перетворилася на суспільство доброзичливих і законослухняних громадян, для яких слово *gentle* стало важливою характеристикою поведінки [10, р. 212].

Саме середній клас Англії став гарантом стабільності в країні. Разом із сублімованою агресивністю – національними рисами англійців Дж. Горер вважає сором'язливість, усвідомлювану приналежність до соціального класу, що доходить до кастової, і відносну зневагу до пристрасної любові та відданість англійців сім'ї, сімейному вогнищу [12, с. 88–89]. Агресивність англійців не зникла, вона лише строго контролюється. Одним із найважливіших каналів цього контролю є сублімація агресії через гумор, важливу роль відіграє самоіронія (*self-deprecation*) – дуже поширений спосіб поведінки англійців, який майже ніколи адекватно не сприймається іноземцями.

Приклади самоіронії, присвячені національним особливостям характеру, свідчать: «Ви можете впізнати в мені британця, тому що я живу в минулому»; *I don't care what people think* (юна дівчина безглузлого вигляду); *I'm a different person when the sun's out* (щасливий босоногий міщанин); *I'm not bothered about a bit of dust* (домогосподарка, оточена купами сміття); *I never refuse a drink* (хлопець зі склянкою); *I don't speak any foreign language* (пані зарозумілого вигляду); *I'm lost without my dog* (мисливець, обплутаний собачим повідком); *I wouldn't live anywhere else!* (енергійна пані махає британським прапорцем) [10; 14, р. 232; 15, р. 345].

Висновки і пропозиції. В англо-американській культурній традиції за випадкового порушення особистого простору іншої людини прийнято вибачитися – навіть якщо ви, наприклад, проходячи повз, насправді її не зачепили. Аналогічно недопустиме яке-небудь вторгнення в «чужий простір» – фізичне або духовне, починаючи з особистих речей (коментарі з приводу зовнішнього вигляду, навіть родичів, або перегляд документації, яка відкрито лежить на робочому місці) і закінчуючи особистим життям і манерою поведінки (наприклад, непрошені поради). І не дивно, що через неспівпадіння комфортної відстані спілкування представники різних культур ставляться один до одного з деякою часткою підозрілості.

Побудова типології культур, заснованої на систематизації чинників, що зумовлюють національно-специфічний стиль спілкування, визнається одним із недостатньо вивчених, але вельми актуальних і перспективних напрямів сучасних досліджень.

Список літератури:

1. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание : монография. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.
2. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика*. Москва : Прогресс, 1985. С. 217–237.
3. Кобозева И. М. Немец, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов. *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология*. 1995. № 3. С. 102–116.
4. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? : монография. Москва : Гнозис, 2003. 375 с.
5. Ларина Т. В. Категории вежливости в английской и русской коммуникативных культурах. Москва : РУДН, 2003. 256 с.
6. Сахно С. Л. «Свое – Чужое» в концептуальных структурах. *Логический анализ языка. Культурные концепты*. Москва : Наука, 1991. С. 95–101.
7. Сепир Э. Культура подлинная и мнимая. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва : Прогресс, 1993. С. 465–493.
8. Якобсон Р. О. Речевая коммуникация; Язык в отношении к другим системам коммуникации. *Избранные работы*. Москва : Прогресс, 1985. С. 306–330.
9. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 p.
10. Crystal D. An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages. London : Penguin Books, 1992. 404 p.
11. Fowles J. The French Lieutenant's Woman. UK : Random House, 2004. 448 p.
12. Gorer J. Exploring English Character. New York : Anchor, 1969. 217 p.
13. Kramsch C. Cultural Stereotypes. *Language and Culture*. Oxford : Oxford University Press, 1998. P. 67–69.
14. Wierzbicka A. Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York, Oxford : Oxford University Press, 1997. 328 p.
15. Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human interaction. Berlin / NY: Walter de Gruyter, 2003. 502 p.

Matkovska M. V. THE EVALUATIVE ORIENTATION CATEGORIES OF THE BRITISH IN THE COMMUNICATION

The article is dedicated to the analysis of functioning of the basic evaluative categories of the British in the communicative space. Attention is focused on the peculiarities on the British communicative behaviour, their national style of verbal interaction, being presupposed by the type of culture, the normative etiquette and social norms. The author examines the dominant features of the English-speaking communications such as conventionality and distancing that depict the pragmatic beliefs of individuality and are based on the principles of unintrusive and removal ones.

The principle of conventionality coincides with the dominant for Anglo-American tradition term “privacy” – the state of being free from being observed or disturbed by other people. This principle is based on the priorities of personal interests and the right of personal control – laws of maintaining “privacy” that presumes independence and self-sustainability of individuality and, consequently, one’s freedom being expressed in outer independency from surrounding and inadmissibility of intrusion in the personal life. The distancing principle is also based on the strong developed sense of inviolability of private property and the necessity of defending one’s individual independency as an indispensable condition of one’s development.

The result proved the idea that the British are manifesting a tendency to concentration and reticence on their own interests that in the projection are reflected in striving of particular individuals for widening their spheres of influence.

Its logical consequence presupposes the necessity of manipulating on different levels including the linguistic one. The general trend of such manipulating communication consists in the ability to avoid the direct confrontation. It is worth mentioning that this evident confrontation with the declared principle of nonintrusion presents the model of double standards and it is nothing more than indifference based on the idea of egocentricism of attention.

It is postulated the idea that the nucleus of any culture constitutes ideas and especially values, being transferred by tradition. The Anglo-American tradition presents the complete national character being in its integrity with the complicated system of rules, norms, ideas, values, beliefs that regulate people’s behavior.

Key words: semantics, pragmatics, communicative behavior, manipulating communication, conventionality, distancing.